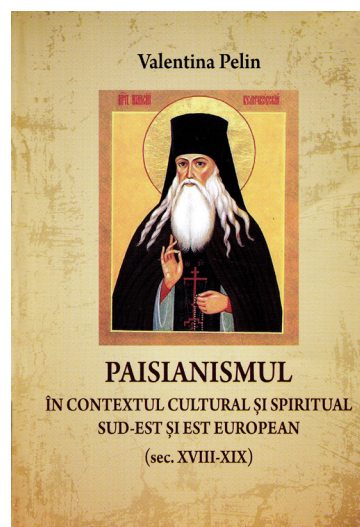

UN OMAGIU POSTUM

Doctor în științe istorice, conferențiar **Maria DANILOV**
Institutul de Istorie al AȘM

Pe firul eforturilor întreprinse de peste două secole de către mai mulți cercetători – greci, români, italieni, ruși și ucraineni – în scopul cunoașterii și difuzării surselor principale care au stat la originea fenomenului duhovnicesc al așa-numitului „paisianism” în secolele XVIII – XIX, se înscrie și editarea postumă a operei – *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est european (sec. XVIII – XIX)* (Pontos, Chișinău, 2014). Îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, ediția a fost realizată de una dintre cele mai bune cunoscătoare ale moștenirii literare a fenomenului „paisian”, care a fost regretata cercetătoare Valentina Pelin (01.10.1950 – 10.07.2006).

S-a impus în mediul academic, mai ales, cu publicații consacrate culturii scrise medievale din secolele XIII – XVIII, precum și cu o serie de studii fundamentale privitoare la colecția de carte a bibliotecii mănăstirii Neamț, unul dintre cele mai mari centre de cultură a Moldovei medievale. Revelația documentară decisivă venise atunci când cercetătoarea Valentina Pelin redescoperea în Arhivele Statului din Chișinău biblioteca mănăstirii Noul Neamț, considerată pierdută în 1940, și realiza catalogul științific fundamental al colecției de manuscrise (fondul 2119), care cuprinde cele 143 de manuscrise slavo-române din secolele XIV – XIX [1], lucrare devenită din momentul apariției una de referință și pentru cercetătorii străini, datorită dificultății accesului la sursele documentare păstrate pe teritoriul URSS. Între manuscrisele luate de la Neamț de Andronic [2] se afla și cea mai completă culegere de scrieri (copii multiplicat) ale starețului Paisie (Velicovschi). Dintre cele 38 de manuscrise paisiene slavo-române, copiate de Andronic duhovnicul dar și de ieroschimonahii Platon și Mitrofan, copiii și secretarii cuviosului călugăr de la Neamț, Valentina Pelin decodifica 20 de scrisori și scrieri (în slavonă) în majoritate inedite, aparținând starețului Paisie, a căror redescoperire o va anunța lumii științifice printr-o serie de articole publicate în 1991 – 1994. În urma unei munci asidue în colecțiile arhivelor din România, Rusia, Ucraina și Republica Moldova, cercetătoarea avea să publice în anii 1998 – 1999 [3] două volume impu-nătoare (retipărite în 2010 la Iași) a corpusului de epocă a scrierilor paisiene – aproape integral identificate în manuscrisele slavone și române [4]. Pentru contribuții deosebite în cercetarea moștenirii spirituale a mănăstirii Neamț, Valentina Pelin a fost distinsă cu medalia de argint UNESCO, în 1997.

Valentina Pelin. *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est european (sec. XVIII-XIX)*,
ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu.
Chișinău: Pontos, 2014. 236 p.

Studiul monografic *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est european (sec. XVIII-XIX)* include una dintre cele mai importante lucrări ale Valentinei Pelin, care fusese finalizată către sfârșitul anului 2005 și urma să fie prezentată ca teză de doctor habilitat în 2006 (consultant științific acad. Andrei Eșanu), fapt care nu s-a și realizat prin firul întrerupt al vieții – brusc și pe neașteptate. Ajunsesse, după cum avea să menționeze pe bună dreptate acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, „la o înaltă treaptă de cunoaștere și de profesionalism în ceea ce privește cultura medievală românească, codicologia, cartea și bibliotecile medievale în special”. Pentru că cercetătoarea Valentina Pelin avea o modalitate cu totul specifică, inedită, de a privi și de a prețui acea cultură la români, fapt demonstrat cu atâta elocvență științifică în lucrarea amintită.

Cuvântul înainte al academicianului Andrei Eșanu la volumul din 2014 pune în evidență câteva aspecte importante. Cu ceva timp înainte de sfârșitul tragic (10 iulie 2006) Valentina Pelin îi încredințase manuscrisul cu rugămintea de a găsi posibilitatea de a-l publica. La o nouă lectură a textului s-a constatat că mai era nevoie de a completa lucrarea cu anexele la care autoarea făcea referință în text, precum și unele compartimente din capitolul al VI-lea. Demn de reținut este faptul că la editarea cărții și-au adus o contribuție esențială prof. dr. Octavian Moșin și enoriașii de la Biserica *Întâmpinarea Domnului* din Chișinău.

Lucrarea este structurată în șase capitole, introducere, concluzii, bibliografie generală, rezumate în limbile română/engleză și însoțită de un *Cuvânt înainte* semnat de acad. Andrei Eșanu, precum și de o prezentare sintetică asupra vieții și activității științifice realizată de Valentina Pelin, de lista lucrărilor publicate timp de aproape trei decenii (1984 – 2011). Înțelegerea semnificației fenomenului „paisian” în legătură cu renașterea mișcării isihaste din Principatele Române ține de un domeniu foarte vast al cercetării întreprinse de Valentina Pelin, în care un rol important îi revine contextului istoric cultural-spiritual din sud-estul și estul european din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea până la mijlocul sec. al XIX-lea.

O scriere istorică se consideră valoroasă numai dacă se sprijină pe niște idei, dacă are un temeinic suport teoretic. Reperele epistemologice, care în final asigură temeinicia și profunzimea interpretărilor realizate de Valentina Pelin, se regăsesc integral în examinarea literaturii istorice (*Introducere*), care este o sarcină defel ușoară pentru orice nouă inițiativă de cercetare în domeniu. Raritatea studiilor privind istoria spiritualității românești, a rolului românilor în viața spirituală ortodoxă în care și-ar fi găsit locul și rolul fenomenul paisian, retrezirea monahismului ortodox într-un spațiu mult mai larg al țărilor ortodoxe, este remarcat, în special, de autor. Inițiatorul acestei retreziri în monahismul ortodox a fost starețul Paisie Velicovschi (1722 – 1794).

Primul capitol al lucrării propune o narațiune sintetică asupra *Mediului cultural monahal românesc din Țările Române înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea*. În cele trei subcapitole sunt reluate în discuție problemele ce țin de rolul locașurilor monahale în difuzarea valorilor culturale și de spiritualitate creștină; de relațiile cu centrele de cultură din sudul Dunării și cu mănăstirile de la Athos; de mișcarea călugărilor din Rusia și Ucraina spre Țările Române în prima jumătate a sec. al XVIII-lea (p. 34-44).

Cel de-al doilea capitol, *Reînnoirea tradițiilor isihaste în Țările Române în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, este structurat, la rândul său, în cinci subcapitole care iau în dezbateră multiple aspecte ale vieții și activității starețului Paisie (p. 45-67). Autorul intervine cu însemnate precizări asupra datelor biografice cunoscute după edițiile anterioare ale *Autobiografiei* starețului Paisie. Singura copie cunoscută fiind cea din colecția lui A. Iațimirscki (scoasă la 1808 din arhiva bibliotecii mănăstirii Neamț și depusă ulterior în colecția Bibliotecii Imperiale din Sankt Petersburg). Valentina Pelin descoperise textul original al *Autobiografiei* în varianta autografă în biblioteca mănăstirii Secu, în 1998. Va interveni cu prețioase referințe cri-

tice asupra scrierilor patristice ca element de bază în reînnoirea isihasmului în Țările Române în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.

Problemele de examinare a moștenirii literare a Școlii paisiene, în special cele ce se referă la nivelul actual de cunoaștere și interpretare, sunt de fapt obiectul-cheie în cercetările Valentinei Pelin și au constituit subiectul celui de al III-lea capitol al lucrării (p. 68-113). Ostenelile cărturărești ale starețului Paisie în Moldova – de traducere, redactare și copiere a scrierilor patristice în decursul celor 31 de ani de viațuire la Mănăstirea Neamț, unde se strămutase cu întreaga sa comunitate în 1779 – sunt, fără îndoială, un fenomen unic în istoria ecleziastică și spirituală a spațiului românesc ortodox. Prin intermediul ucenicilor lui Paisie, acest curent spiritual al Ortodoxiei se va revărsa cu prisosință în țările slave. O parte din patrimoniul literar al Școlii paisiene a fost editat și a devenit cunoscut începând cu ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, dar mai cu seamă în secolul al XIX-lea. Cea dintâi scriere cunoscută prin traducerea paisiană este textul *Filocaliei* grecești (1782) tradus în slavonă și tipărit (primele trei cărți) în 1793 la Moscova cu titlul de *Dobrotoljubia*. Răspândirea acestei cărți în Rusia, împreună cu alte scrieri paisiene, a jucat un rol decisiv în renașterea monahismului rus din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, fapt cunoscut și apreciat în istoriografia din Occident. Ceea ce a constituit obiectul de cercetare în preocupările Valentinei Pelin a fost cu totul altceva.

▪ Mai întâi, s-a revenit asupra identificării nemijlocite a celor 255 de manuscrise slavone (p. 72, 112), cercetate de Alexandru Iațimirski (1905) [5] și care se păstrează în mare parte în biblioteca mănăstirii Neamț. De reținut că informațiile lansate în circuitul științific de Al. Iațimirski (1905) au servit drept reper în cercetările ulterioare pentru toți cei care au scris/publicat despre fenomenul „paisian”, fie în Vest sau în Estul european al Ortodoxiei. Timp de mai bine de un secol, nimeni nu a mai revenit asupra acestora (p. 112);

▪ În al doilea rând, Valentina Pelin a stăruit să găsească răspuns la întrebările ce o frământau mai de demult: dacă într-adevăr toate manuscrisele românești din Școala paisiană – după cum susținea Al. Iațimirski (1905) – s-au pierdut în 1862 [6];

▪ În al treilea rând – cercetătorul a căutat mărturie prin care ar argumenta opinia lui Al. Iațimirski cu privire la „o renaștere a slavonismului în Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea”. Rezultatele cercetărilor au depășit orice așteptări.

▪ În final, s-a constatat că aprecierile lui Al. Iațimirski (1905) asupra colecției de manuscrise de la Neamț sunt parțiale și inexacte. Numărul real de manuscrise slavone constituie în prezent 297 de unități, o parte fiind

dispersate în diverse colecții din țară (BAR), din Republica Moldova (Noul Neamț), din Rusia (Sankt Petersburg, colecția Al. Iațimirski).

Pentru a avea o imagine cât mai completă asupra vechimii traducerilor/manuscriselor autografe, nedatate, a starețului Paisie, autorul a prezentat în paralel copii dateate, urmărind în special exemplarele manuscrise ale lui Mitrofan, ucenicul care scotea, de regulă, prima copie. Iar acolo unde a dispus de suficiente mărturii documentare, a prezentat și cele mai vechi traduceri românești. Pe această cale se adăugau fericit importante precizări la numărul de manuscrise autografe ale starețului Paisie. Cercetările minuțioase asupra integrității textelor paisiene i-au permis autorului relevarea unui șir de precizări substanțiale nu numai asupra conținutului și a numărului de exemplare, care se constituie din 53 de unități, față de cele 43 cunoscute până acum, dar și a locului actual de depozitare. Cele 53 de exemplare manuscrise se păstrează în patru colecții: 41 – la mănăstirea Neamț; 8 – la Sankt Petersburg (Rusia); 2 – la Biblioteca Academiei Române; 1 – la Chișinău (Biblioteca mănăstirii Noul Neamț); 1 – la mănăstirea Secu.

Importante sunt cercetările Valentinei Pelin asupra activității cărturarilor români în Școala paisiană. Un merit deosebit al lucrării este și faptul că autoarea a identificat un număr considerabil de traducători români (p. 76) împreună cu operele patristice traduse de ei în școala paisiană. Drept argument i-au servit mărturiile documentare relatate în scrisoarea starețului Paisie către Teodosie, dar și *Condica 1800-1825* (editată de D. Fecioru, în 1941), precum și *Condica de la 1843*, cu lista izvoadelor făcute de traducătorii români de pe originalele grecești și a copiilor după izvoade, alcătuită de duhovnicul Andronic. Astfel, Valentina Pelin a avut posibilitatea să supună unei interpretări critice toate sursele cunoscute din epoca paisiană în scopul stabilirii corelației dintre traduceri slavone și cele românești și, totodată, pentru a determina întâietatea uneia dintre versiuni. Or, despre existența traducerilor românești înaintea celor slavonești ne relatează însuși starețul Paisie în scrisoarea către arhimandritul Teodosie din Rusia (1782) [7]: „Mi-am luat ca îndrumare traducerea cărților patristice în limba moldovenească, pe care le-au adus de pe cărțile elino-grecești, copiate pentru mine în Sfântul Munte în a lor firească limbă moldovlahă preiubiții noștri frați, ieromonahii Macarie și Ilarion, dascăli iscusiți în traducerea cărților [...]” (p. 75-76).

În contextul mărturiilor aduse în discuție, Valentina Pelin insistă asupra unor adevăruri peste care a dominat atâta amar de vreme „valul necunoașterii”.

Importanța ce o prezintă în toată limpezimea mărturia documentară a starețului Paisie (1782) atestă succesiunea în care s-au făcut traducerile patristice în școala paisiana: la început traducerile în limba română, la Athos și în Moldova, apoi în baza acestora și a textelor grecești s-au întreprins traducerile slavone. De aici și concluzia: odată ce traducerile patristice în limba română de pe originalele grecești le anticipează pe cele slavone, este „inoportun și greșit să mai susținem că în Școala paisiană a avut loc orientarea spre o renaștere a slavonismului cultural” [8, p.76]. Urmând această linie de gândire susținută de Valentina Pelin, acad. Andrei Eșanu avea să conchidă prompt: „Teza înaintată de A. I. Iațimirski, conform căreia mișcarea paisiană a avut drept scop renașterea culturii slavone în Țările Române – nu mai rezistă”.

Noutatea științifică a demersului întreprins de Valentina Pelin ar trebui raportată și la introducerea în circuitul științific a unui important număr de surse documentare privitor la scrierile originale ale starețului Paisie [9], necunoscute anterior. De asemenea, cercetătoarea a luat în dezbatere inițiativele de valorificare a operei paisiene în sec. al XIX-lea, studii și ediții în secolul XX, dar și ediții ale scrierilor din anii 1998 – 1999 (cap. IV). Odată cu scrierile lui Paisie au fost identificate și scrierile originale ale ucenicilor români și slavi din obștea paisiană (cap. V), inclusiv din Basarabia (cap. VI). Pentru prima dată s-au întreprins cercetări asupra fenomenului paisian răspândit în lăcașurile monahale din Basarabia (sec. XVIII – XIX), unde și-a desfășurat activitatea un număr impresionant de copişti, traducători din limbă greacă, legători de cărți (Dobrușa).

Ediția Valentinei Pelin are însă și o serie de limite. Acestea țin de imposibilitatea de a acoperi un domeniu destul de vast al cercetării, domeniu în care un rol determinant îi revine contextului istoric și teologic al secolului al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea. În stadiul actual al investigațiilor tot mai mult se resimte necesitatea unei ediții care să înmănuncheze în originalul slavon toate scrierile și textele autobiografice și biografice ce alcătuiesc oglinda „fenomenului paisian” (ediția din anii 1998 – 1999 cuprinde 32 de texte în limba română din numărul total de 34 de scrieri ale starețului Paisie identificate de Valentina Pelin). Studiul monografic al regretatei Valentina Pelin este unul autentic și reprezintă un binevenit instrument de lucru, atent și îngrijit realizat de un documentarist, filolog și slavist competent. Lucrarea constituie o valoroasă contribuție la cercetarea unui fenomen cultural și spiritual de anvergură europeană produs în viața cultural-spirituală a Țării Moldovei și cunoscut lumii științifice drept „paisianism”.

REFERINȚE

1. Сводный каталог молдавских рукописей хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX)// *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor Valentina Ovcinnikova Pelin. Chișinău: Știința, 1989. 438 p.
2. Criza produsă de măsurile de secularizare a condus la părăsirea Lavrei Neamț de către un grup de monahi, care în 1861 au trecut Prutul în Basarabia stabilindu-se pe moșia de la Chițcani. Cu aprobarea autorităților ruse de la Sankt Petersburg aceștia au înființat aici mănăstirea Noul Neamț (1864). Între manuscrisele luate de la Neamț de Andronic (două valize cu manuscrise și cărți) se afla și cea mai completă culegere de scrieri ale starețului Paisie în slavonă. Pe 26 ianuarie 2014, au avut loc ceremoniile aniversare dedicate celor 150 de ani de la înființarea mănăstirii Noul Neamț.
3. *Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău: Cartea Moldovei, 1998. 216 p.; *Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II. Chișinău: Tipografia Centrală, 1999. 278 p.
4. Este vorba de un număr de 32 de texte paisiene (24 databile cronologic și 8 predici și învățături monahale fără
- reper cronologice, la care se adaugă alte 6 anexe, cu texte legate în majoritatea lor de cronica ultimelor zile ale vieții și de comemorarea sa liturgică).
5. А. И. Яцимирский. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Санкт Петербург, 1905, стр. 515-583 (fragmentele din Autobiografie de la p. 516-527 au fost traduse în limba română); vezi Ștefan Berechet. Autobiografia starețului Paisie Velicicovschi. Iași, 1918, VII+29 p.
6. Este vorba de incendiul de la mănăstirea Neamț în care au ars o bună parte din manuscrisele/izvoarele românești și a celor mai vechi copii de pe ele.
7. Textul scrisorii s-a editat parțial în 1847 la Moscova, fiind cunoscut, astfel, cercetătorilor. Însă versiunea integrală a textului slavon și traducerea românească a fost publicată abia la 1994; vezi V. Pelin. The correspondence of abbot Paisie fro Neamts (III). Letter to Teodosie archimandrite at the Sofroniev hermitage, în RESEE, XXXII, 1994, 3-4, p. 349-366.
8. Importanța participării românești la reînnoirea isihastă a văzut-o și a afirmat-o pentru prima dată părintele Dumitru Stăniloae prin cercetările sale de ascetică și mistică despre isihasm și despre cele mai vechi traduceri în spațiul românesc ale textelor filocalice; vezi pr. Dumitru Stăniloae. Filocalia, vol. VIII, București, 1979, p. 555-587.
9. Astfel de surse s-au dovedit a fi 10 texte ale scrierilor originale ale starețului Paisie și 4 texte ale ucenicilor.

Vasile Nașcu. *Toamnă*, 2014, u/p, 68 × 68 cm